

**بررسی کارکردهای انواع عقل در
سیاست‌گذاری عمومی جمهوری اسلامی ایران**

دکتر حسین قریب

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۰

سرشناسه: قریب، حسین

عنوان و نام پدیدآور: بررسی کارکردهای انواع عقل، در سیاست گذاری عمومی جمهوری اسلامی ایران / حسین قریب.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۵۰۰ ص.: جدول، نمودار.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۵۰۲-۰

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: واژه نامه.

موضوع: سیاست گذاری

موضوع: عقل گرایی -- جنبه های سیاسی

موضوع: مدیران دولتی -- تصمیم گیری

موضوع: برنامه ریزی سیاسی

موضوع: برنامه ریزی سیاسی -- ایران

موضوع: ایران -- سیاست و حکومت -- قرن ۱۴

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ ب۴ق/ ۹۷ H رده‌بندی دیویی: ۳۲۰/۶

شماره کتابشناسی ملی: ۲۳۲۱۳۳۷

بررسی کارکردهای انواع عقل در سیاست گذاری عمومی جمهوری اسلامی ایران

مؤلف: دکتر حسین قریب

ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مدیر نشر: ناصر زعفرانچی

ویراستار: افسر الملوک ملکی

ناظر چاپ: مجید اسمعیلی زارع

امور فنی: امیر خرم

حروف چین و صفحه‌آرا: امیر خرم

طرح جلد: مجید اکبری کلی

اجرای جلد: مجید اسمعیلی زارع

چاپ اول: ۱۳۹۰

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: اتحاد

ردیف انتشار: ۹۰-۱۱

بها: ۱۰۰۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۵۰۲-۰ ISBN 978-964-426-502-0

نشانی: تهران، صندوق پستی: ۱۴۱۵۵۶۴۱۹، تلفن: ۸۸۰۴۶۸۹۱۳، فاکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

فهرست مطالب

پیش گفتار	۵
بخش اول: طرح موضوع	۱
طرح موضوع	۳
سؤال اصلی و فرضیه تحقیق	۱۳
بخش دوم: مباحث نظری	۱۵
مقدمه	۱۷
فصل اول - سیاست گذاری عمومی	۱۹
مبانی سیاست گذاری عمومی	۲۰
رویکرد اصلی در سیاست گذاری عمومی	۳۰
ویژگی های دیاست گذاری عمومی	۳۳
انواع سیاست گذاری عمومی	۳۳
سیاست گذاری ذهنی گرایانه	۳۳
سیاست گذاری آرمان گرایانه	۳۴
سیاست گذاری واقع گرایانه	۳۴

۳۵	آسیب شناسی سیاست گذاری عمومی در ایران
۳۶	سیاست گذاری عمومی و تصمیم گیری
۳۷	فصل دوم - تصمیم گیری
۳۸	مبانی تصمیم گیری
۳۹	فرایند تصمیم گیری
۴۳	مدل های تصمیم گیری
۴۴	مدل های بسته
۴۴	مدل های باز
۵۰	مراتب تصمیم گیری
۵۴	تصمیم گیری و عقلانیت
۵۷	فصل سوم - عقل
۵۸	مقدمه
۵۸	تعریف، شأن و جایگاه عقل
۷۱	مرزهای برخورداری از عقل و چگونگی بهره برداری از عقل
۸۱	مراحل تعقل و تفکر
۸۱	مرحله یادگیری
۸۸	مرحله کاربردی
۹۵	فصل چهارم - انواع عقل
۹۹	رویکردهای تعقل و تفکر
۱۰۱	رویکردهای منفعلانه
۱۰۲	رویکردهای بهره بردارانه
۱۰۳	رویکردهای خلاقانه
۱۰۹	روش ها و شیوه های تعقل و تفکر
۱۰۹	روش تفکر ایستا

روش تفکر مستقیم	۱۱۲
روش تفکر ترکیبی (جوهری)	۱۱۹
ارزیابی انواع عقل	۱۲۶
فصل پنجم - یادگیری در عمل	۱۳۹
مقدمه	۱۴۰
انواع یادگیری	۱۴۰
اهمیت و رسالت تجربه اندوزی	۱۴۲
سازوکارها و مدل‌های به کارگیری تجربه	۱۴۴
تبیین نمونه‌های استراتژیک سیاست‌گذاری‌های توأم با یادگیری در عمل	۱۵۰
فصل ششم - آسیب شناسی عقل	۱۵۹
فصل هفتم - نتایج	۱۶۹

بخش سوم: تبیین کارکردهای انواع عقل در سیاست‌گذاری عمومی اتحاد

شوری سابق، چین، مالزی	۱۷۷
مقدمه	۱۷۹
فصل هشتم - اتحاد جماهیر شوری سابق	۱۸۳
دوره لنین	۱۸۶
دوره استالین	۱۸۸
دوره خروشچف	۱۹۳
دوره برژنف	۱۹۷
دوره گورباچف	۲۰۳
فصل نهم - چین	۲۰۹
عصر مانو	۲۱۱
عصر دنگ شیائوپنگ	۲۱۶

فصل دهم - مالزی	۲۳۱
دوران استعمار	۲۳۳
میراث استعمار	۲۳۴
دوره ماهاتیر محمد	۲۳۵
فصل یازدهم - ارزیابی	۲۵۹

بخش چهارم: تبیین کیفیت سیاست‌گذاری عمومی در جمهوری اسلامی

ایران

مقدمه	۲۷۳
-------------	-----

فصل دوازدهم - تبیین کیفیت سیاست‌گذاری‌ها در خصوص توسعه و جمعیت ۲۷۹

مقدمه	۲۸۰
-------------	-----

برنامه‌های توسعه و جمعیت	۲۸۰
--------------------------------	-----

تحول‌های جمعیت در دهه اول انقلاب اسلامی	۲۸۱
---	-----

تحول‌های جمعیت و برنامه پنج ساله اول توسعه	۲۸۴
--	-----

تحول‌های جمعیت و برنامه پنج ساله دوم توسعه	۲۸۶
--	-----

تحول‌های جمعیت و برنامه پنج ساله سوم توسعه	۲۸۷
--	-----

آثار تحول‌های جمعیتی	۲۹۲
----------------------------	-----

ارزیابی	۲۹۵
---------------	-----

فصل سیزدهم - تبیین کیفیت سیاست‌گذاری‌ها در خصوص توسعه و تعامل

جهانی

مقدمه	۳۰۰
-------------	-----

انواع نگرش‌های محیطی	۳۰۲
----------------------------	-----

گزینه ارتباطی با محیط جهانی	۳۰۴
-----------------------------------	-----

انزوا	۳۰۵
-------------	-----

تقابل.....	۳۰۶
ادغام.....	۳۰۷
مشارکت فعالانه.....	۳۰۸
برنامه‌های توسعه و گزینه ارتباطی مناسب برای ج.ا.ایران.....	۳۱۳
تبیین عملکرد برنامه‌های توسعه درخصوص تعامل جهانی.....	۳۱۴
بررسی شکاف بین اهداف و عملکردها درخصوص تعامل جهانی.....	۳۳۰
پایه‌های اصلی مشارکت فعالانه با محیط جهانی.....	۳۳۲
رسالت اصلی مزیت سازی.....	۳۴۱
مراتب مزیت‌سازی.....	۳۴۳
ارزیابی.....	۳۴۴
فصل چهاردهم - تبیین کیفیت سیاست‌گذاری‌ها درخصوص توسعه و اشتغال ۳۴۷	
مقدمه.....	۳۴۸
بازار کار در ایران.....	۳۴۹
نرخ مشارکت نیروی کار.....	۳۵۱
مدل مفهومی اشتغال پایدار.....	۳۵۳
سیاست‌گذاری‌های برنامه اول توسعه و وضعیت اشتغال.....	۳۵۷
سیاست‌گذاری‌های برنامه دوم توسعه و وضعیت اشتغال.....	۳۶۲
سیاست‌گذاری‌های برنامه سوم توسعه و وضعیت اشتغال.....	۳۶۷
سیاست‌گذاری‌های برنامه چهارم توسعه و وضعیت اشتغال.....	۳۷۱
ارزیابی.....	۳۷۹
فصل پانزدهم- تبیین کیفیت سیاست‌گذاری‌ها درخصوص توسعه و فضای کسب‌وکار.....	
کسب‌وکار.....	۳۹۳
مقدمه.....	۳۹۴
کانون اصلی تغییر محیط کسب‌وکار.....	۳۹۷

تعریف و اهداف محیط کسبوکار	۴۰۱
عوامل مؤثر در تغییر محیط کسبوکار	۴۰۱
برنامه اول و دوم توسعه و وضعیت محیط کسبوکار	۴۱۰
برنامه سوم توسعه و وضعیت محیط کسبوکار	۴۲۰
برنامه چهارم توسعه و وضعیت محیط کسبوکار	۴۳۰
تغییر محیط کسبوکار و سایر شاخص‌ها	۴۴۴
ارزیابی	۴۴۹

بخش پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادها	۴۵۷
نتیجه‌گیری	۴۵۹
پیشنهادها	۴۷۶
فهرست منابع	۴۷۹

پیش‌گفتار

«سیاست‌گذاری عمومی» به مطالعه «دولت در عمل» می‌پردازد. در این نوشتار در نظر است به تبیین اهمیت «سیاست‌گذاری عمومی» و همچنین یکی از متغیرهای مهم و تأثیرگذار آن در سرنوشت استراتژیک جامعه پرداخته شود. کیفیت سیاست‌گذاری عمومی، تحت تأثیر جدی متغیر مهمی همچون «کیفیت عقلانیت» نخبگان سیاسی است. بدین معنا که کیفیت «مناسب» عقلانیت نخبگان سیاسی موجب ارائه سیاست‌گذاری عمومی مطلوب شده و زمینه کارکردها و عملکردهای مثبت دولت را فراهم ساخته و در نهایت سرنوشت استراتژیک جامعه را متحول می‌کند.

نظر به نقش تعیین‌کننده نهاد دولت و حاکمان سیاسی در تحولات استراتژیک هر جامعه، در دهه‌های اخیر نیز مباحث مربوط به «کارآمدی» دولت از ارجحیت و مزیت بیشتری برخوردار شده و توجه کارشناسان را به‌خود معطوف داشته است. سیاست‌گذاری عمومی از جمله رشته‌های تخصصی است که «مسائل عمومی» جامعه در حوزه‌هایی همچون امور اقتصادی، امور اجتماعی، امور آموزشی، امور تحقیقاتی، امور زیست‌محیطی، امور ارتباطی و ... که در قلمرو کارکردهای کلان دولت‌ها قرار می‌گیرد را مورد ارزیابی قرار می‌دهد و کارآمدی نخبگان سیاسی را نسبت به «حل» مسائل مربوط بررسی می‌کند.

بنابراین سیاست‌گذاری عمومی فرایند جامعی است که عمل دولت را در سه مرحله قبل از عمل، حین عمل و بعد از عمل، مدنظر داشته و در هر یک از مراحل مزبور، «عقلانیت» نقش اساسی و مهمی دارد. در این نوشتار، با مروری به سرنوشت استراتژیک چندین کشور،

نقش با اهمیت و اساسی عقلانیت نخبگان سیاسی و تأثیر آن در سیاست‌گذاری عمومی که کارآمدی دولت‌ها را رقم می‌زند، بیش از پیش آشکار می‌شود.

ویژگی بارز مطالب بخش‌ها و فصول مختلف کتاب را شاید بتوان در دو نکته ذیل خلاصه کرد:

• عقلانیت و خردورزی مفهومی واحد و بسیط نیست، بلکه دارای «انواع» گوناگون بوده و از دامنه و ابعاد پیچیده‌ای برخوردار است. این امر موجب اثرگذاری‌ها و سپس کارکردهای متفاوت در سیاست‌گذاری عمومی و در نهایت در سرنوشت استراتژیک جامعه می‌شود. از این رو می‌توان گفت «نوع» تعقل و تفکر و «چگونگی» خردورزی، از «اصل» تعقل و خردورزی دارای اهمیت بیشتر است. هر یک از حاکمیت‌ها و نخبگان سیاسی به نحوی از «اصل» تعقل و تفکر بهره‌مند هستند و به عبارت دیگر نمی‌توان حاکمیتی را در نظر گرفت که نسبت به مشکل‌ها و مسائل مربوط به جامعه خود، تعقل و تفکر نداشته باشد. اما بین حاکمیت‌ها از لحاظ «نوع» و «چگونگی» تفکر و تعقل فاصله و شکاف قابل توجهی وجود دارد و همین امر به سیاست‌گذاری‌های متفاوت و سپس سرنوشت‌های گوناگون استراتژیک جامعه انجامیده است. لذا تبیین «انواع عقل» از اهمیت فراوانی برخوردار است و به خصوص کارکردهای مختلف آن در سیاست‌گذاری عمومی قابل توجه است.

• تمرکز اصلی مباحث سیاست‌گذاری عمومی در این کتاب، معطوف به جامعه ایران است. در این خصوص، نسبت به تبیین سیاست‌گذاری در چند «حوزه عمومی» همچون «جمعیت»، «تعامل جهانی»، «اشتغال» و «فضای کسب و کار» همت گمارده شده است. با ارزیابی سیاست‌گذاری‌های به عمل آمده و همچنین عملکردهای مربوط، کیفیت عقلانیت و «نوع» خردورزی نخبگان سیاسی و اثربخشی سیاست‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد و ریشه کاستی‌ها کالبد شکافی می‌شود که تمامی آنها می‌تواند بحث‌انگیز و قابل تأمل باشد.

مباحث این نوشتار به پنج بخش تقسیم می‌شود:

بخش اول، اختصاص به طرح موضوع دارد که به تشریح ضرورت بررسی ابعاد موضوع و همچنین سؤال و فرضیه اصلی پرداخته شده است.

بخش دوم، مباحث نظری این نوشتار را در بر می‌گیرد و مشتمل بر هفت فصل است که هریک از فصول اختصاص به تعریف و تشریح سیاست‌گذاری عمومی، تبیین فرایندها و مراتب تصمیم‌گیری، تبیین جایگاه و شأن عقل، تجزیه و تحلیل انواع عقل (رویکردها و روش‌ها)، یادگیری در عمل، آسیب شناسی عقل و نتایج دارد.

بخش سوم، شامل چهار فصل است که هریک از آنها اختصاص به تجزیه و تحلیل «عقلانیت» و «چگونگی» آن، نوع و نحوه سیاست‌گذاری‌های عمومی در کشورهای شوروی سابق، چین و مالزی و همچنین نتایج آنها دارد. مباحث این بخش آثار بیرونی کارکردهای هریک از انواع عقل در سیاست‌گذاری‌ها و سپس سرنوشت عمومی کشورهای مزبور را درخصوص آزمون فرضیه تحقیق نمایان می‌سازد.

بخش چهارم، نیز اختصاص به حوزه سیاست‌گذاری عمومی در ج.ا.ایران دارد که شامل چهار فصل است. در این بخش کیفیت چند سیاست‌گذاری کلان و استراتژیک نخبگان سیاسی در طی برنامه‌های اول، دوم، سوم و چهارم توسعه درخصوص «پیش‌نیازهای توسعه»، «اهداف کلان توسعه» و «محیط کسب و کار توسعه» مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و نقاط ضعف و قوت عقلانی و نوع خردورزی آنها بازشناسی می‌شوند.

در بخش پنجم، نیز نسبت به «نتیجه‌گیری» از مباحث و پاسخ به سؤال اصلی تحقیق و ارائه چند پیشنهاد «راهنمایی» اقدام شده است.

در پایان لازم است از اعضاء محترم شورای بررسی متون و کتب پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و به‌خصوص جناب آقای دکتر نامدار که زمینه‌ساز شکل‌گیری این پژوهش شدند و همچنین از سرکار خانم افسرالملوک ملکی، جناب آقای محمدحسین ضمیریان، جناب آقای علیرضا فراهانی، سرکار خانم سحر رضایی و سرکار خانم زهرا یوسفی که در ویرایش و تنظیم و تایپ مطالب اینجانب را مددکار بودند، تشکر و قدردانی صمیمانه‌ای را به عمل آورم.

دکتر حسین قریب

۱۳۸۹/۱۰/۱۰